תיאוריה ללא ביקורת

אפרים קליימן
החוג לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים

א.

במסתו "הערות על היסודות המעמדיים של הכיבוש" (**תיאוריה וביקורת** 24), מציע דני גוטוויין (2004) הסבר חדש ומעניין לקשר שבין המשך השליטה הישראלית בשטחים הפלסטיניים לבין תהליכי פירוק מדינת הרווחה וההפרטה, העוברים לדעתו על החברה ועל המשק הישראליים. לגרסתו, לא הכיבוש הוא שגרם להתפתחויות אלו, כפי שטוען השמאל, אלא שהן התאפשרו בעטיו:

> הרחבת אי־השוויון הכלכלי... הפכה את הכיבוש ואת נגזרותיו — ובעיקר את מפעל ההתנחלות ואת פילוחו של שוק העבודה — למנגנון פיצוי שהגן על המעמדות הנמוכים מפני פגיעת ההפרטה, הידק את תמיכתם בימין, ניכר אותם מן השמאל ויצר את הבסיס החברתי והפוליטי להמשך הכיבוש" (שם, 203).

זוהי תיזה מבריקה ומקורית, שמובילה את המחבר למסקנות עשה ואל־תעשה פוליטיות משמעותיות. אלא דא עקא, שמסכת הטיעונים שגוטוויין מגייס לאישושה אינה תואמת את ההתפתחות ההיסטורית או את הנתונים הסטטיסטיים, ואף לוקה בחלקה בסתירה פנימית. זוהי, אפשר לומר, תיאוריה ללא ביקורת.

ב.

לא לי לדון בהיבטים החברתיים־פוליטיים של דברי גוטוויין. אתייחס כאן רק לשלושת הטיעונים הכלכליים שעליהם מתבסס ניתוחו: פירוקה המתמשך, כביכול, של מדינת הרווחה; פיצוי הנפגעים מן הפירוק על ידי הטבות שיכלו לזכות בהן בהתנחלויות; וההשפעות על שוק העבודה, תחילה של כניסת הפלסטינים אליו, ולאחר מכן של הדרתם ממנו.

לגרסתו של גוטוויין, פירוק מדינת הרווחה האוניברסלית נמשך בהתמדה מאז המהפך השלטוני ב־1977. אבל אחד המעשים הבולטים של ממשלת בגין בשנתה הראשונה היה דווקא של אוניברסליזציה: ביטול שכר הלימוד בבתי הספר התיכוניים, שהיה עד אז מדורג לפי הכנסת ההורים (צעד המלמד, אגב, שאוניברסליות אינה בהכרח מגדילה את השוויון). התפתחות מדיניות הרווחה מאז לא היתה חד־סטרית. אפשר לציין את ביטול קצבת יוצאי הצבא בידי ממשלת רבין, קצבה שהפלתה לרעה את האוכלוסייה הערבית והחרדית, ואת הגדלת הקצבאות למשפחות מרובות ילדים שהתקבלה בלחץ המפלגות החרדיות בשנת 2000. ואילו החלשת ההסתדרות על ידי ניתוק הזיקה בינה לבין קופת החולים הכללית אינה גורעת מהעובדה, שהחלת ביטוח הבריאות הממלכתי על כלל האוכלוסייה מאז 1995 הרחיבה באופן משמעותי את שירותי מדינת הרווחה.

בחינת תקציבי הממשלה אף היא אינה מתיישבת עם הטענה על תהליך מתמשך של פירוק מדינת הרווחה או ניוונה. על פי אומדני המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, שאינו חשוד בשאיפה לטשטש פגיעות ברווחה, המשאבים שהפנתה הממשלה לשירותי מדינת הרווחה היוו ב־1976 19.2% מהתוצר הלאומי הגולמי (התל״ג). האינפלציה ומדיניות הייצוב הביאו לשחיקה של כחמישית ממשקל זה בשנות השמונים. אבל בעשור וחצי האחרונים הוא אף עלה במקצת על רמתו ערב המהפך. ב־2001 היתה ההוצאה הממשלתית על שירותי הרווחה 21.4% מהתל״ג, בהשוואה ל־14%–15% בלבד בשנות השבעים המוקדמות (ראו קופ 1983 ואילך).

ייתכן שגוטוויין רואה רק בשירותים הניתנים בעין, ולא בכסף, ביטוי למדינת הרווחה. ההוצאות על שירותים אלו — בעיקר חינוך, בריאות ודיור — מהוות בשני העשורים האחרונים בין שלוש חמישיות לשני שלישים מכלל הוצאות הממשלה על שירותים חברתיים. ההתפתחות כאן היתה דומה, ומשקלן של ההוצאות על שירותים בעין מתוך התל״ג ב־2001 היה דומה למשקלן ערב המהפך, קרוב ל־13%, לעומת 11% בלבד ב־1970.

פגיעה מכוונת ומהותית בשירותי הרווחה התרחשה רק בשנתיים האחרונות, והתבטאה בעיקרה בקיצוצים בתשלומי ההעברה — שחיקת קצבאות הזקנה ומענקי הילדים והגבלת הזכאות לדמי אבטלה ולהבטחת הכנסה. דומה שהסמן היחיד לשינוי שיטתי שלילי עד אז היה עליית משקל ההוצאה הפרטית בהוצאה הלאומית הכוללת לבריאות, בעיקר

בעקבות חיוב משקי הבית בהשתתפות בתשלומים בעבור תרופות, ביקורים אצל רופאים ועוד.

ג.

הנאמר לעיל אין בו כדי להכחיש שבשני העשורים האחרונים חל בארץ גידול ניכר באי־השוויון בחלוקת ההכנסות (ראו דהן 2001). ייתכן אפוא, שגם אם ההוצאה על שירותי הרווחה לא קטָנה, היא לא הצליחה להדביק את הגידול בצרכים. יש לבחון אפוא את הטענה ש"ההטבות המופלגות שהציעה 'ארץ ההתנחלויות' בתחומי הדיור, החינוך, הבריאות, המיסוי והתשתית הפכו למנגנון שפיצה את המעמדות הנמוכים" (גוטוויין 2004, 206), בין "על הפגיעה שחוללה ההפרטה בשירותי הרווחה בישראל", לשיטתו של גוטוויין, ובין על ההרעה בחלוקת ההכנסות.

קשה לאמוד את הערך הכולל של ההטבות שמהן נהנו המתנחלים בשטחים הפלסטיניים במשך השנים, שכן בין מחמת החשש לעינא בישא מדינית ובין מטעמים אחרים, ההוצאות עליהן מובלעות בסעיפי תקציב שונים ורובן אינן מפורטות בו בנפרד. אולם היום עומדים לרשותנו ממצאיו של מחקר על היקף ההטבות בשנת 2001, שנערך בהזמנת תנועת שלום עכשיו (צבן 2002). לפי מחקר זה, התקצוב העודף של המתנחלים, כלומר זה שמעל ומעבר ל"אותו תקציב שהייתה ממשלת ישראל מחויבת לו כלפי אותם אזרחים גם לו לא התגוררו בשטחים", נאמד שם לאותה שנה ב־1.8 מיליארד ש"ח, שהיו שקולים אז כנגד 430 מיליון דולר (שם, 3, לוח א). בממוצע ל־205,000 התושבים שהתגוררו בהתנחלויות שבהן ניתנו הטבות אלו, הן הסתכמו בקצת פחות מ־9,000 ש"ח (כ־2,100 דולרים) לנפש. אין זה סכום זניח כלל, בייחוד אם נביא בחשבון את מספר הנפשות הגבוה למשק בית שם.

אולם חלק מההוצאה העודפת על ההתנחלויות לא נועד לשיפור תנאי חייהם של תושביהן, אלא רק להשוואתם לאלו של היושבים בתוך ישראל גופא. להמחשה, הוצאות הביטחון של אבטחת היישובים בשטחים (שרובן אינן כלולות באומדן שלעיל) אינן מקנות לתושביהם רמת ביטחון אישי גבוהה יותר מזו של שאר תושבי ישראל. הן נועדו רק לפצות, לפחות חלקית, על הירידה בה עם העתקת המגורים להתנחלויות. כך גם ההוצאות על פיתוח מקורות מים או על תחבורה וכבישים (שכן נכללות באומדן). ההטבות הממשיות מתבטאות בתקצוב עודף של הרשויות המקומיות בשטחים, שהסתכם ב־2001 ב־618 מיליון ש"ח, בסבסוד

דיור בסך 440 מיליון ש״ח ובהנחות במס הכנסה בסך 160 מיליון ש״ח. הסעיף הראשון מממן את שירותי החינוך, הבריאות והקהילה העודפים בהתנחלויות, שגוטוויין (2004, 206) רואה בהם ״תחליפים חלקיים לשירותיה של מדינת הרווחה האוניברסלית״. אלא שגם כאן, ההפרש בהוצאות לעומת ישראל גופא — כ־3,000 ש״ח לנפש — אינו מבטא את ההבדל המקביל ברמת השירותים שתושבי ״ארץ ההתנחלויות״ נהנים ממנה. כך למשל, קוטנן של רבות מההתנחלויות וריחוקן זו מזו מחייבים מערך של הסעת תלמידים או כיתות לימוד זעירות, שההוצאות עליהם אינן מייצגות שיפור ברמת שירותי החינוך לעומת שאר הארץ. אין בנמצא אומדן מהימן של הוצאות כאלה, אבל ניתן לשער שלו הובאו בחשבון, היה קטן אותו חלק מן המימון העודף שניתן לראות בו הספקה של שירותי רווחה, שאליבא דגוטוויין פסקו מלתיתם בארץ. אין בכך כדי להקטין את אומדן מחירן הכלכלי של ההתנחלויות לחברה הישראלית, שכן העלות, במושגי שירותים שלא סופקו בתחומי ישראל גופא, עולה על ערך השירותים שסופק תמורתה בהתנחלויות.

מכל מקום, לו ההוצאה העודפת על שירותי רווחה למתנחלים היתה אכן באה רק כדי לפצות על הקיצוץ בשירותי הרווחה האוניברסליים, כגרסתו של גוטוויין, משמע שקיצוץ זה הסתכם בסך של 3,000 ש״ח לכל נפש מישראל, שהם למעלה מ־190 מיליארד ש״ח בסך הכל — כמעט פי שתיים מכלל ההוצאה הממשלתית על רווחה, לרבות תשלומי הבטחת הכנסה, ופי שלוש מההוצאה על שירותי הרווחה הישירים, המסופקים בעין, ב־2001. גם אם נניח שהערך למתנחלים של השירותים המסופקים להם הוא רק שני־שלישים מעלותם, או שמקבלי הבטחת ההכנסה מרובים ביניהם מאשר באוכלוסייה הכללית, הסכום הכולל של הקיצוץ המתיישב עם טענת הפיצוי עדיין יעלה על כלל תקציבי הרווחה. אם ההטבות למתנחלים היו תמריץ להגירה לשטחים הפלסטיניים, לא היה זה בגלל קיצוצים בסדר גודל דומה במערכת שירותי הרווחה.

הסכום הנקוב לעיל של סבסוד הדיור בהתנחלויות, בסך 440 מיליון ש״ח, מתייחס רק להוצאה על התוספת ב־2001 למלאי הדירות הקיים שם. אם אוכלוסיית המתנחלים היתה אמורה לגדול בשנה זו בחמישה אחוזים, כלומר בקצת יותר מ־10,000 איש, הגיעה ההשקעה המתוכננת בשיכון לכ־43,000 ש״ח לנפש, שהם למעלה מ־200,000 ש״ח למשפחה בת חמש נפשות. לכך יש להוסיף את ערך הקרקע שהעמידה הממשלה למטרה זו למעשה בחינם, ושבישראל גופא שקולה כנגד עלויות הבנייה עצמן, ואת הערך הכלכלי של מערך החזרים נוח של הלוואות המשכנתה.

בחשבון כולל, הערך למשתכן של קביעת ביתו בהתנחלויות עשוי היה להגיע לחצי מיליון ש״ח. עדויות התרשמותיות ואנקדוטליות תומכות בהשערה שתמיכה נדיבה זו היתה המניע העיקרי להתנחלות הלא אידיאולוגית, התנחלות של רמת חיים. ההגירה להתנחלויות אפשרה לרבים מבני המעמד הבינוני, ואף הבינוני־נמוך, לממש את החלום הפרברי של בית צמוד־קרקע משלהם. עם זאת, נדרשה לשם כך גם השתתפות עצמית מסוימת. התנייתה של התמיכה בדיור בקיומם של אמצעים עצמיים ממשיים הוציאה מכלל הנהנים את השכבות החברתיות הנמוכות ביותר — עובדה המערערת את תקפות הטענה של גוטוויין על הליכתן של שכבות אלו להתנחלויות בלחץ הקיצוצים בשירותי הרווחה.

מסקנה אחרונה זו חלה גם על ההנחות במס הכנסה, שהמתנחלים נהנים מהן. על פי כל הגדרה שאפשר לחשוב עליה של המעמדות הנמוכים, רובם ככולם נמצאים מתחת לסף המס, ולכן גם אינם נהנים מהנחות ממנו.

ד.

לכל אורך מסתו נמנע גוטוויין מלהגדיר את ״המעמדות הנמוכים״, שנפגעו ממה שהוא רואה כפירוק מדינת הרווחה, ושזכו להיות מפוצים על כך ב״ארץ ההתנחלויות״. יש לשער שהוא היה כולל בהם לפחות את שני, אם לא את שלושת, העשירונים הנמוכים ביותר במסדר ההכנסות. שני עשירונים מאוכלוסייה של 6.4 מיליון הם כ־1,300,000 איש, ואילו מספרם הכולל של המתנחלים בגדה המערבית וברצועת עזה (למעט אותן שכונות צפוניות של ירושלים שתושביהן אינם נהנים מתקצוב היתר הניתן להתנחלויות) מסתכם כאמור בכ־205,000 איש. מקובל לראות בכשתי חמישיות מהם מתנחלים אידיאולוגיים, כך שמספרם של מתנחלי רמת החיים אינו עולה על 125,000 איש. כלומר, גם אם כל המתנחלים הלא אידיאולוגיים היו משתייכים במקורם לשני עשירוני ההכנסה הנמוכים ביותר, הם היו מונים פחות מעשירית מאוכלוסייה זו. נדמה שיחס מספרי זה אינו מתיישב עם טענתו הגורפת של גוטוויין על המעמדות הנמוכים, ש״נוכח פירוק מדינת הרווחה בישראל הריבונית, ראו... את ההשקעה בהתנחלויות כהשקעה בהם ובעתידם״, וש״מנגנון הפיצוי של הכיבוש הִסווה... את הפגיעה בשירותים החברתיים״ (שם, 207).

אין בנמצא נתונים זמינים על מקומם של תושבי ההתנחלויות במסדר ההכנסות, וגם ידועות ההסתייגויות מהשימוש בהכנסה כמגדיר

יחיד של מעמד חברתי. אבל ניתן לקבל מושג כלשהו על מעמד זה מהדירוג הכלכלי־חברתי של יישובים, מ־1 עד 10, שעורכת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. דירוג זה מביא בחשבון גם מאפיינים אחרים של האוכלוסייה, כגון גודל המשפחה, רמת ההשכלה, שיעור האבטלה וההזדקקות לתמיכות, שרובם ככולם אינם מתואמים עם ההתגוררות בהתנחלויות, או אף — כמו אפשרויות התעסוקה — מושפעים שלילית מהמעבר אליהן.[1] מתוך כלל התושבים של 23 הרשויות המקומיות בגדה המערבית וברצועת עזה, שליש התגוררו בעשרת היישובים שדירוגם 6 ומעלה, וקצת יותר משליש נוסף התגוררו בחמשת היישובים שדירוגם 5. כלומר, 70% מן המתנחלים השתייכו לציבור של "מעמד הביניים הבינוני", אם אפשר לכנותו כך, ומעלה. רק על שלושה יישובים, שדירוגם היה 2 ומטה, ניתן לומר שהיו בעלי מאפיינים מובהקים של המעמדות הנמוכים. ישבו בהם קצת פחות מחמישית מן המתנחלים, שנמנו כולם עם האוכלוסייה החרדית. היישוב היחיד שדורג 3 הוא קריית ארבע, שתושביו הם מתנחלים אידיאולוגיים מובהקים. על כל האוכלוסייה הזו אכן אפשר לומר שמעברה להתנחלויות סיפק לה פיצוי על כישלונם של שירותי הרווחה בגבולות הקו הירוק לספק את צרכיה. אבל לאור העמדות הפוליטיות הבסיסיות שלה, אין לטעון שדווקא הפיצוי בדרך זו הוא שהביא "להידוק זיקתם של המעמדות הנמוכים לימין" (שם).

גוטוויין מקבל כאמיתה שאינה זקוקה להוכחה את הקביעה ש"הפרטת מדינת הרווחה העמיקה את אי־השוויון בישראל" (שם), ומדבר על "התפקיד המכריע שהיה למהפכת ההפרטה בהגדלת אי־השוויון והעוני" (שם, 205). אולם הגידול שנצפה באי־השוויון הוא בראש ובראשונה בהכנסה מפעילות כלכלית, כלומר עוד לפני שהשתקפו בו המיסוי מכאן ותשלומי ההעברה למיניהם מכאן (דהן 2001, לוח 3). לקיצוצים בתשלומים אלו, וקל וחומר בשירותי הרווחה הישירים, הניתנים בעין, אין בטווח הקצר כמעט כל השפעה על חלוקת הכנסות זו. אם, לדוגמה, מוטל תשלום על ביקור אצל רופא, אין ספק שרמת חייהם של כל מי שנזקקים לרופאים יורדת, כי ההכנסה הנותרת להם למטרות אחרות קטנה. אבל הכנסתם מפעילות כלכלית אינה משתנה, וכמוה גם אי־השוויון בה. חסכים בהוצאה הציבורית על בריאות, ובפרט על חינוך, אכן יביאו בסופו של דבר לירידה בכושר ההשתכרות של אלו שנפגעו

[1] ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2003. שלא כבשנים קודמות, לא כלל הדירוג את צפיפות הדיור הממוצעת של אוכלוסיית היישוב, שניתן לשער שהיתה גבוהה יותר לפני המעבר להתנחלויות.

מהם. אולם זהו תהליך ארוך טווח, וספק אם ניתן לייחס לחסכים כאלה, במידה שנוצרו, את הגידול שנצפה בפועל באי־השוויון בעשור או שניים האחרונים.

מתקבל יותר על הדעת שההרעה בחלוקת ההכנסות נבעה במידה רבה מחשיפת השוק המקומי לתחרות מבחוץ, לתהליכי הגלובליזציה העולמיים, ולאחרונה גם למיתון המתמשך. ביטול מכסים ומגבלות אחרות הוזילו את מוצרי הייבוא לציבור בכללותו, ובזכות הסדרי הדדיות אף הרחיבו את שוקי הייצוא הישראליים. אבל בה בעת הם פגעו בתעסוקה ובשכר דווקא בענפים של שכר נמוך. תוצאה דומה היתה להתפתחויות המקבילות בארצות היעד של הייצוא הישראלי, שדחקו את רגליהם של מוצרים ישראליים עתירי עבודה. אולם ניתן לשער שהשפעה לא פחותה מזו על אי־השוויון היתה לפתיחה הבלתי מרוסנת של הארץ לעובדים זרים, וכבילתם למעבידיהם, שהבטיחה ששכרם יהיה נמוך ביותר. פחות ברור עד כמה תרמה לכך גם היחלשותה של ההסתדרות, שכן בתור איגוד מקצועי היא לא השכילה אף בימי גדולתה להגן על קבוצות העובדים החלשות ביותר. מכל מקום, הנתונים מורים שהמקור העיקרי להרעה בחלוקת ההכנסות היה הגידול באי־השוויון בהכנסה משכר עבודה, שהמיסוי ותשלומי ההעברה קיזזו חלק ניכר ממנו (דהן 2001, לוח 3).

ההפרטה במובנה הצר, של התפרקות המדינה מנכסיה, יצרה אמנם ריכוזי הון גדולים בידיים מועטות. אלא שצורות החזקתו ודרכי מימושו מבטיחות שלא תהיה לכך כמעט השתקפות בנתונים על חלוקת ההכנסות, כפי שהם נאמדים היום. עם זאת, יהיו אשר יהיו הגורמים לגידול באי־השוויון, אין ספק שהוא מחייב את הרחבתה של מדיניות הרווחה ולא את צמצומה.

ה.

מנגנון נוסף שגוטוויין (2004, 207) מזהה "כמאיץ של מהפכת ההפרטה וכמנגנון... פיצוי בפני תוצאותיה" הוא כניסתם של הפלסטינים לשוק העבודה הישראלי. "הכיבוש", הוא כותב, "חשף את המעמדות הנמוכים לתחרות חסרת סיכוי עם הפועל הפלסטיני" (שם). אם כך הדבר, כניסת הפלסטינים לעבודה בישראל היתה צריכה להיות מלווה בעלייה ניכרת באבטלה ובירידה חדה בשכר של העובדים הישראלים הפחות מיומנים. אלא שבפועל, אירע ההפך הגמור. הפלסטינים — יותר משהיו

מתחרים — היו גורם ייצור משלים לכוח העבודה הישראלי, ובפרט לזה היהודי: שיעורי האבטלה של עובדים ישראלים בעשור הראשון לכניסת העובדים הפלסטינים היו הנמוכים ביותר שהמשק התנסה בהם, ואילו שכר העבודה הישראלי נמצא בעלייה במהלך כל השנים הללו (בנק ישראל, שנים שונות). חזרה על עצמה תופעה שנצפתה כבר בתקופת העלייה ההמונית, כשבין 1948 ל־1954 שיעור המועסקים בעבודות הצווארון הלבן מתוך כלל האוכלוסייה הוותיקה גדל ב־12 נקודות האחוז, ואת מקומם בתחתית סולם משלחי היד תפסו עולים חדשים (הלוי וקלינוב־מלול 1968, לוח 16). יתר על כן, במידה שנוצרה תחרות, היתה זו כנראה עם ערביי ישראל, שכן שיעור הפלסטינים מכלל המועסקים היה נמוך משמעותית במחוז הצפון מאשר בחלקי הארץ האחרים.[2] זאת בניגוד לדבריו של גוטוויין (2004) — על "הסתפקות [הפועל הפלסטיני] בתנאי שכר נמוכים מאלו שדרש הפועל היהודי" (שם, 207) — דברים שמהם משתמע שהתחרות היתה כביכול עם כוח העבודה *היהודי* דווקא. ההשערה שהעובדים הפלסטינים הזולים התחרו בעיקר בבני המיעוטים ולא ביהודים קיבלה לאחרונה תימוכין מכניסתם של הראשונים למקומות העבודה שהתפנו עם הגירוש הנרחב של עובדים זרים (אזולאי וסיני 2004).

אין גם ממש בטענתו של גוטוויין (2004, 208), שהתחרות של הפועל הפלסטיני "נוצלה בהמשך גם כשוט לפירוק העבודה המאורגנת" והאיצה את פירוקו של האיגוד המקצועי. עד פרוץ האינתיפאדה הראשונה הועסקו לא פחות מ־60% (ובשנים המוקדמות לכיבוש אף הרבה יותר) מכלל העובדים הפלסטינים בישראל, חוקיים ולא חוקיים כאחד, בחקלאות ובבניין — שני ענפים שבגלל אופייה הארעי של התעסוקה בהם התאפיינו תמיד ברמה נמוכה של התאגדות ובחולשת האיגוד המקצועי.

אולם גוטוויין רואה בעבודה הפלסטינית גם את התרופה למכה שהיא עצמה, כביכול, הנחיתה. באמצעותה, "הכיבוש לא רק האיץ את פירוקו של האיגוד המקצועי", אלא "בהדרגה הוא אף שימש תחליף להגנה מקצועית", כי הסגרים והחששות הביטחוניים הקנו "לפועל היהודי יתרון מובנה על הפועל הפלסטיני" (שם). כאן, כמעט בנשימה אחת, טוען גוטוויין דבר והיפוכו: שכן, אם הרתיעה מפני העסקת

[2] השוו, לדוגמה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1981, לוח 37, והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1983, לוח 10.

פלסטינים אכן קיזזה את השפעת שכרם הנמוך, אי־אפשר עוד לראות בהם בו בזמן "תחרות חסרת סיכוי" למעמדות הנמוכים בישראל (שם, 207). אמנם, המאורעות שהקטינו את יתרון העובדים הפלסטינים החלו להתרחש רק כרבע מאה לאחר כניסתם לשוק העבודה הישראלי. אולם גוטוויין אינו מותיר ספק שדבריו אינם מתייחסים לתקופות זמן שונות, כשהוא חוזר ומדגיש כי "פירוק ההסתדרות ה'ישנה' האיץ את הפרטת שוק העבודה, שהגדילה את כושר התחרות של הפועל הפלסטיני הבלתי מאורגן, *ולפיכך* העצימה את הכיבוש כתחליף לאיגוד המקצועי בהגנה על הפועל היהודי" (שם, 209, ההדגשה שלי).

דומה שאין צורך להכביר מילים על כך ששתי תופעות אלו, גם לו יכלו לדור בכפיפה אחת, אינן יכולות להיות האחת תוצאה של רעותה. אבל מעבר לסתירה הפנימית שבטיעון זה, הוא גם מתעלם לחלוטין מהעובדה שההתפתחויות שצמצמו את יתרונו של העובד הפלסטיני על זה הישראלי־יהודי הביאו גם לפתיחת שערי הארץ לזרם אדיר של עובדים זרים מעבר לים, שמספרם הגיע בסופו של דבר לכפליים ויותר ממספר הפלסטינים שאותם, לכאורה, הם היו אמורים להחליף. בגלל ריבוים ושכרם הנמוך יותר, היוו עובדים אלו תחרות חריפה הרבה יותר לעובד הישראלי משיכלו לעשות אי פעם העובדים הפלסטינים. כפי שהוזכר לעיל, נראה שתחרות זו היתה גם אחד הגורמים להגדלת אי־השוויון בחלוקת ההכנסות בארץ.

העובדים הזרים היו אולי התופעה החשובה ביותר בשוק העבודה הישראלי בעשור האחרון. אבל אצל גוטוויין הם זוכים רק לאזכור בודד אחד, אגב דיון בעלייתה של תנועת ש"ס, כמי שבתחרות עמם ועם הפלסטינים היה יתרון ליהדותם של המעמדות הנמוכים (שם, 208). גם שם אין כל התייחסות לתחרות בין העובדים הזרים לבין הפלסטינים, או ניסיון לתרץ כיצד ייתכן שהיתרון שהעניקו החששות הביטחוניים לעובדים היהודים לעומת הפלסטינים הפך גם ליתרון לעומת העובדים הזרים.

ו.

מסתו של דני גוטוויין הציגה תיזה מבריקה ונועזת, שלא הכיבוש הוא שעומד מאחורי דלדולה של מדינת הרווחה והתגברות אי־השוויון בארץ, אלא להפך: פירוקה של מדינת הרווחה דחף את המעמדות הנמוכים להתיישב בהתנחלויות, שכן ההטבות שנהנו מהן שם פיצו אותם על

כך. טיעוניו מנוסחים בווירטואוזיות לשונית מעוררת קנאה, ולמעט בהתייחסותו לשוק העבודה, גם בהיגיון פנימי משכנע. אלא שאין להם תימוכין בנתונים העובדתיים.

שניים מעמודי התווך של מדינת הרווחה, שירותי חינוך ובריאות שאינם מותני הכנסה, ממשיכים להתקיים, גם אם במחצית השנייה של שנות התשעים חל כרסום מסוים באלו האחרונים. בהשוואה לשנים שקדמו לעלייתו הראשונה של הימין לשלטון, או לתחילת התנופה של מפעל ההתנחלות, הם אף התרחבו באופן משמעותי. עד הפגיעה בהם בשנתיים האחרונות, התרחבו גם תשלומי הבטחת ההכנסה השונים, המשלימים את המבנה העיקרי של מדינת הרווחה. החלק מתוך התוצר הלאומי שהממשלה מפנה למטרות אלו לא הצטמצם עד אז, והוא עולה בהרבה על שיעורו בשנות השבעים המוקדמות. בהחלט ייתכן שהקיצוצים הנוכחיים בשירותים אלו, הנעשים באמתלה של צורכי השעה, הם חלק מתוכנית מקיפה לפירוקה של מדינת הרווחה או לגימודה. אולם התפתחויות עכשוויות אינן יכולות לשמש הסבר להתנהגות הציבור בעבר. התפתחויות אלו התרחשו בסמוך לסיום התקופה המדוברת, ולכן הן גם לא יכלו להיות הדחף להגירתה של אוכלוסייה לא אידיאולוגית להתנחלויות בשטחים הפלסטיניים בשלושת העשורים האחרונים.

גוטוויין אינו טורח להגדיר מיהם "המעמדות הנמוכים" שנדחקו, כביכול, להתנחל בשטחים. אולם תהיה הגדרתם אשר תהיה, העדויות הקיימות נוטות להורות שלמעט בהתנחלויות החרדיות ובקריית ארבע, אוכלוסיית היישובים הישראליים ביש"ע אינה נמנית עם מסכני ישראל.

ההטבות המופלגות שניתנו למתנחלים אכן היו גורם משיכה חזק להגירה ליישובים בשטחים, אבל לא כפיצוי על מכה שניחתה עליהם כביכול בישראל גופא, אלא כאמצעי להעלאת רמת החיים בכלל ורמת הדיור בפרט. אין מקום לדחות את ההסבר המקובל, הנדוש קמעה, שהסכומים העודפים שהושקעו בהתנחלויות באו על חשבון פיתוח תשתיות ושיפור החינוך בארץ בכלל וביישובי הפריפריה וביישובים הערביים בפרט. רק טבעי הוא שהנהנים מהם, ואתם גם חלק מקרוביהם שלא היגרו כמותם לשטחים, הפכו בכך לבעלי עניין בהמשך השליטה הישראלית בשטחים, בהמשך הכיבוש, ללא קשר לשכבות החברתיות שאליהן הם משתייכים. לכן, את תמיכת "המעמדות הנמוכים" במפלגות הדוגלות במדיניות זו יש לחפש במקום אחר.

ביבליוגרפיה

אזולאי, יובל, ורות סיני, 2004. "'השמים הסגורים' פתחו הדלת לערבים ודרוזים בענף הבניין", **הארץ**, 4.10.2004.

בנק ישראל, שנים שונות. דין וחשבון שנתי, בנק ישראל, ירושלים.

גוטוויין, דני, 2004. "הערות על היסודות המעמדיים של הכיבוש", **תיאוריה וביקורת 24 (אביב)**: 203–211.

דהן, מומי, 2001. "עליית אי־השוויון הכלכלי", **ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק: המשק הישראלי 1985–1998**, ערך אבי בן־בסט, עם עובד, תל־אביב, עמ' 610–635.

הלוי, נדב, ורות קלינוב־מלול, 1968. **ההתפתחות הכלכלית של ישראל**, אקדמון, ירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1981. "סקרי כוח־אדם 1981", **פרסומים מיוחדים 715**, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.

———, 1983. "מועסקים מהשטחים המועסקים בישראל", **סטטיסטיקה של יהודה, שומרון וחבל עזה**, י"ב, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.

———, 2003. "אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה הכלכלית־חברתית של האוכלוסייה, 2001", **פרסומים מיוחדים 1222**, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.

צבן, דרור, 2002. **תקציבי הממשלה המופנים להתנחלויות בגדה המערבית וברצועת עזה ואומדן ההשקעה העודפת בשנים 2001–2002**, טיוטא 3, שלום עכשיו, תל־אביב.

קופ, יעקב (ערך), 1983 ואילך. **הקצאת המשאבים לשירותים החברתיים**, המרכז לחקר המדיניות החברתית, ירושלים.